

Incipit vita nuova

A BEATRICE APRÓDJAIRÓL

*Jöhet idő, hogy emlékezni
bátrabb dolog lesz, mint tervezni —
bátrabb új hont a múlt időkből
fürkészni, mint a jövőben — ?*

Illyés Gyula: Haza, a magasban

„Incipit vita nuova” — magyarul: Kezdődik az új élet — érzelmi-értelmi eszmélkedésnek első éles hajnalsugarára emlékezvén, ezeket a szavakat írta Dante verses regénye, *Az új élet* elejére. A gyermekként megpillantott és örökre szívébe zárt gyermeklánynak, Beatricének szól a hódolat, s vele az egyéniség fejlődésének oly váratlan, hatalmas benső átalakulást hozó minőségi ugrására emlékezik, melynek beköszöntésekor „az élet szelleme” így szólal meg a Mennyezet és a Poklokak majd rendre megismerő költő lelkében: „Íme, a nálam erősebb isten, aki eljött, hogy uralkodjék rajtam.”

Illyés Gyula önéletrajzi regényének, a *Beatrice apródjainak* utalását nem érthetjük félre a dantei műre: a könyvben ábrázolt időszak (noha számos mozzanatot felvillant az édesanyával és a testvérekkel 1913-ban történt Pestre költözéséről, sőt itt-ott a korábbi, cecei, ozorai és simontornyai évekből is) lényegében Ady temetésétől és az 1919-es forradalmi hatalomátvételtől napjaitól 1921 kora nyaráig — az érettségi vizsgáig — eltelt, bő két esztendő töltele föl. Ez az időszak az új élet kezdete.

Kettős értelemben is: az egyes szám első személyű hős egyedfejlődése és a magyar történelem általánosabb szempontjából egyaránt.

A regény különböző pontjain így vall arról az író, mit jelentett számára ez a huszonhét-huszonnyolc hónap:

„ (...) életem egyik váratlanul megtündöklő, sajnos, nem tartósan boldog korszaka”;
„Mikortól fogva nézheti az ember felelősséggel múltját? Azt hiszem, 1919 októberétől tekinthetem magam olyan emberi lénynek, akivel ma is szót cserélhetnék.” Az időpontot háromnegyed évnivel előbbre tevő mondata föltétlen ide kívánczok:

„Az a temetés, Ady földbe eresztése számomra, számunkra naptárszerű, szinte óraszerű pontossággal jelezte a nemzedékcserét. Mert itt van ez az új, melynek költői, ahogy Kassák a *Mesteremberekben* oly szép zengéssel bejelentette, s ahogy mi már akkor lelkesen szavaltuk, az idők új arcát éneklük. Már nem a nemzet, hanem a proletariátus előtt.” (Vagyis: a nietzschei zsenikorszak után, függetlenül a tehetség nagyságától, a kollektív művészetiség korszaka következett el.)

Sokat mondó a könyv egyik fejezetcíme is: *Az érettségi vizsgái* — ebben korántsem a szokásos vizsgadrukkokról vagy az izzasztó feleletetésekről van szó csupán; a címszó úgy értendő, ahogy Gorkij életregényének címe, *Az én egyetemem*. A vizsgaidőszakban ugyanis az illegális mozgalmi munkában tanúsított bátorságból is „vizsgázik”, méghozzá nemcsak szabadságát és jövőjét, hanem életét is kockára téve.

Az író mégis egy dantei pillanatban exponálja életének ezt a nem is kurta, fejlődését egész életére eldöntő szakaszát. A tizenhét éves gyerekember politikai küldetésben jár egy lefogott kommunista családjánál (a sorok közül kiolvashatólag 1919 őszén), hogy a bécsi emigráns körök megbízásából pénzt adjon át a családnak. Ekkor találkozik, a szoba-konyhás proletárla-

kásban a madonnaarcú vasutasleánnyal, ki bambinónyi kistestvérét gondolva, kétszeresen madonnai jelenség a szemében, úgy, ahogy azt az élet alapértékeit szentként tisztelő kamaszlélek megálmodta. Ekkor éri az a szívütés, melytől a „nála erősebb isten” — azaz hogy istenek — egyszer s mindenkorra átveszik fölötté az uralmat: a Politika és a Szerelem — most már pontosan olyan szimmetrikus párba állítva, mint a magyar líra hagyományos szárnyasoltárán.

Pénzt kuporgató, a segélyezés mértékét zsebben latolgató politikai realitásérzék, és közben platóian, danteien éterikus szerelem — nem, ez klassziczáló festői allegóriában elképzelhetetlen; az ellenpontozás finomságát a költői személyiségnek az a belső logikája határozza meg, ami Petőfi, Ady, József Attila és Nagy László életműkáját is halhatatlanná teszi.

„Új élet” köszönt — történelmileg — az ország népére is, a forradalmi hittel fölvertezetek ésjárása szerint: a forradalmak elbuktak ugyan, de a bukás által kiütköztek a proletárforradalom — és általában a mozgalom — hibái; a szétszórt, megtizedelt és illegálisba kényszerült gárda helyesbítő szándékkal, s a mulasztásokat pótló újrakezdés reményével gazdagodott legjobbjában; a fiatal regényhős a bukással végződő történelmi tragédiák katarziszát éli át.

Az egyre több oldalról támadó és büntető ellenség ragadozó vagy bűnösen felelőtlen arcúlatá is megmutatkozott a világ ítélő fórumai előtt — aszerint, hogy a Monarchia szétesése nyomán születő „utód-államok” taktikáját nézzük, vagy a Siófokon gyülekező, véres leszámolások sorozatát elkövető ellenforradalmi juntát, mely önérdékből az országfoglaló hatalmakkal szövetségben is kész volt bármit aláírni és szentesíteni. Akár egy Duna—Tisza közti méretűre vagy egy tihanyi fejedelemséggé facsart Magyarország törvénybe iktatását is. A hatalmi farkasétvágy nem országot akart magának, csupán hatalmat, s nem védelmet kínált a magyar népnek, hanem bosszút a tömegeken, főleg a forradalomban „bűnössé” vált proletariátuson; az ellenforradalmi rezsim a politikából kirekesztett falvak és puszták paraszt lakossága fölötti, ezer éve csaknem változatlanul korlátlan uralmat is csak újraszentesítette.

Magyarország történelmének egyik leggyászosabb negyedszáz esztendeje kezdődött ekkor — mégis az új élet reményében, mert erről a mélypontról előbb-utóbb ki kell lábolnia a magyar népnek, s a világ közönyének is — ha érvényes az „erkölcsi világrend” kanti törvénye — föl kell oldódnia. Az új élet, az internacionalista nemzet újjjászületés lehetősége éppen a könyv írásakor, a hetvenes évek második felére dereng föl az író látóhatárán, amiként ennek több fórumon — például a fiatal írókkal történt 1979-es lakiteleki találkozásakor — hangot adott.

Valami újnak a kezdete már az, hogy hetvenötödik életéve táján Illyés Gyula mindezt a magyar és a nemzetközi élet, az internacionalista mozgalom és az azzal szimpatizáló emberek tudomására hozta. Ezerkilencszáztizenkilencnek és az ellenforradalomnak jó néhány regény, novella és színdarab szerzője nekigyürkőzött már (az utóbbi évek természetéből a Beatrice-regény mellett főleg Szász György Stromfeld-tragédiáját emelném ki), de a számos mű túlnyomó része féoldalasságban szenved — vagy esztétikailag fogyatékos, vagy politikai horizontja szűkös, vagy mindkét „lábára” sánta. Elég, ha Szabó Dezső *Az elsodort falujára*, vagy Herczeg Ferenc *Északi fényére* gondolunk. Az előbbi esztétikai zűrzavarosságát sokan kimutatták már Németh Lászlótól Komlós Aladárig, szoros összefüggésben tárgyalva a világnézet zavarosságával; az utóbbi áttekinthetőbb és pallérozottabb (ha nem is tehetségesebb) regény, de épp a vaslogikáján bukik el: miközben úgy-ahogy igyekszik méltányos lenni a vörösökkel, s a korabeli fajvédőkkel szemben igazságot igyekszik osztani az ártatlanoknak (tiltakozván a fehér terroristák eltitkolhatóan túlkapásai ellen!), a főhős — a dzsentriből lett kommunista — bukásának történetét annak Ady-rajongásából vezeti le, tehát eszmeileg minden bajt az általa föl nem érhető régi ellenfél, Ady nyakába igyekszik varrni, s persze Károlyi Mihályéba; Herczegnek Tisza István volt az „embere”. Ez minősíti a nem tisztességtelen szándékú, ám kétségtelenül ellenforradalmi szellemű, tehát hazafiasság és internacionalizmus szempontjából egyaránt elfogadhatatlan regényt.

A legértékesebbek e téma feldolgozásában (ha persze Nagy Lajos novellájáról, az 1919 *Májusáról*, vagy Kosztolányi *Édes Annájáról*, s még néhány ilyen „kisebb” remeklésről sem feledkezünk meg), az emlékiratok: Sinkó Erviné, Lengyel Józsefé, Kassák Lajosé, Lesznai Annáé, Veres Péteré, Károlyi Mihályé. A Beatrice apródjai annyiban is újdonság, hogy az anyanyelvi kultúra olyan magas fokú művelője írta, mint Illyés Gyula, s közben dokumentumértéke is vetekszik az említett önéletrajzi munkákkal: Illyés Gyula ahhoz a nemzedékhez tartozik, mely a legfiatalabbként lehetett még tevőleg részese 1919, s az azt követő földalatti mozgalom eseményeinek.

A Bethlenek óta oly erős magyar memoárműfajban ő már sorra letette a maga műveit — az emlékirati elemekkel erősen átszőtt *Puszták népétől a Kora tavaszon*, a *Mint a darvakon keresztül a Hunok Párizsban*-ig (mely pontosan a Beatrice-regény végével kezdődik), s tovább, a földosztó és utazási riportokig; önéletrajziségával ide sorolandók még a családról és az ifjúkorról írott epikus költemények is, a *Hősökről beszélek*, a *Három öreg*, s főleg az *Ifjú-ság*. De a lírai munkák is, mennyire feldúsultak a sosem csak személyes érdekű életrajzi tényekkel! A Beatrice apródjai: az egyik legfontosabb láncszem az életrajzban.

Érdeemes kicsit megvitatni az esszéisztikus részletekben igen gazdag regényt: miképp vélekedik a műfajról maga az író.

„A memóriairodalom igen kényes műfaj. (...) mivel képtelen a valóságot oknyomozói közelséggel, azaz a szükséges mikroszkopikus hitellel földidézni — regényesít, azaz alakít, elkerülhetetlenül. Mert mi képes akár tíz év távolságából akár csak tízpercnyi szóváltást pontról pontra emlékezetébe visszahozni?” (Nem tíz, hanem ötvenöt év távolából emlékezik vissza a regény.)

„Minden életrajz — rajz. Emberi kéz, és nem gép rögzítette élmény. Bármily »hiteles« dokumentum. A festők időnként elhárítanak a készülő képtől, összeszűkített pillákkal vizsgálják a képet, majd a kép tárgyát. Azért vajon, hogy vonal vonalra egyezik-e? Azért, hogy ellenőrizzék, megjelenik-e a vásznon az, amit eleve (egy órával vagy húsz évvel előbb) beleláttak a képbe. Természetesen önmagukból. Emlékeket idéznék ezeken a lapokon. Vonalról vonalra? Ez annyi lenne, mintha percről percre való pontosságot volna merszem vállalni. Ez képtelenség. Hűségre törekszem. Egy lényeg, egy-egy bennem tudatosult (vagy tudatosuló) kép »kive-títésére«: papíron rögzítésére, mások szeme elé. Gyönyörködtesésül? Inkább okulásul, ezúttal még fokozottabban. (...) igazából nem történelmet hivatott ábrázolni bármely önéletrajz, hanem történelmi levegőt. Írója arcását kiváltképp.»

A műfaj meghatározását ezek a mondatok teszik még árnyaltabbá: „Ahogy nézem, a végén még korunk szerintien modern regény bújik ki a tollam alól. (...) Földadatamul azt érezvén, hogy egy korszaknak, egy korosztálynyi időnek valamiféle lényegét sajtoltam ki, az olvasó tán követ abban az eljárásban, hogy figyelmem nem az időrend; hisz e merőben külsőséges rend összetörése segíti sokszor még magát a történést a kor valódi tartalmának kisajtolásához.”

Emlékirat? korrajz? regény? esszé? — mindez együtt, s még: *adalékok a magyar munkásmozgalom történetéhez, különös tekintettel az agrárretégből Pestre származott fiatalok részvételére és tapasztalataira az 1919-es és akörüli eseményekben* — ezt a nehézkes, költőhöz persze hogy méltatlan alcímet ötölhetném ki, a pontosítást valamelyest megiscsak egyesítve az értelmezéssel, részletesebb műfaj-meghatározásul.

Dehogy merül ki ezekkel a mű „osztályozása”, dehogy „sorolhatjuk be” a filozófi rubrikák akár négy-öt címszava alá, részekre szabdalva! Az Illyésről barátilag is naponta veszekvők tapasztalatával, somolyogva írhatom le, hogy Budapest „helytörténetéhez” is élénk színekkal, szeretetteli leírásokkal, szinte rácegrespusztai meghittséggel járult hozzá a „népi” költő. Népfogalmát korántsem szűkíti le az agrárlakosságra.

Szokás mondogatni — nem ritkán az író személyes hozzájárulásával — hogy két helyen veti meg a lábát: Ozorán és Párizsban. Aki egy kicsit megpróbált azonosulni a költővel, hamarabb mond *Cecét* és Párizst — az anyai ág, a református (az hugenotta szellemű!) mindig

melegebb szavakra bírja, mint a katolikus; a Beatrice apródjai ismeretében viszont már lehetlenség közből kihagyni Budapestet, azon belül a Váci út és a Lehet út (Kassák által is dédelgetett) köztes területét, s a VI. kerület szűk utcáit, melyet a Frangepán-híd köt össze az előbbivel, Angyalfölddel. Verseinek sorában is hány és hány örökíti meg Budapest különféle tájait! (*A Duna partján, A Császársban, A Baross utcáról letérve, Galamb utca, Amikor a Szabadság-hídra a középső részt fölszerelték, A kacsalábon forgó vár, Külváros, Éjjeli meditáció a legfelső emeleten, Hidak* — és így tovább.) A „Budapest-ellenes” Illyés: torz tévképzet vagy közönséges rágalom. Igaz, hogy vannak általánosító szavai Pestre („ez a város bűne, fürtelemre épült”), de nem az ellentétek egybemosásának szándékával: ugyanúgy látja palota és kunyhó kiáltó ellentétét a fővárosban, mint a pusztán. Lautréamont híres — és sokak szerint hírhedt — meghatározása a modern szépségeszményről, mely szerint „Szép, mint a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon”, nyilván az ifjú Illyést is sokáig lelkesítette. De bizonyára már ifjúkorában jobban izgatták az olyan ellentétek, mint a pesti utcán egy rubinnal, gyémánttal villogó ékszerkirakat, meg egy hurkákkal párolgó hentesüzlet pultja, főleg ha fegyverbolt is van a szomszédságban, és a szemlélő (a „befogadó”) szemét az éhség élesíti. Ezek az összefüggések és ellentétek ugyanis társadalmi realitást sugároznak, melyek abszurdabbak bármiféle „asszociációs merészségnél”.

A Beatrice apródjai éppenséggel Pest mély ismerőjének, szerelmesének mutatja az író. Arany és Petőfi tudott annyi szeretettel, meghittséggel beszélni az otthonról, mint Illyés a szoba-konyhás, külvárosi lakásokról, ahol édesanyja varrogatta a megélhetésrevalót, vagy ahol nagynénjének férje, a piaci helypénzbeszedő élt, mulatságosan dzsentroid gesztusaival irányítva félig proletár, félig kispolgár családját, s ahol a bérházfolyosón, udvaron és az utcákon csatangoló gyerekhad pontosan úgy verődött bandákba, „klán”-okba, mint a Tolnát-Baranyát meglakott vidéken.

Meghitt tájleírásai, arcképei nemcsak a megjelenítés remeklései; nem csupán a munkásnegyedek népszokásait, étkezési, viselkedési formáit örökítik meg a tizes évek közepéről, második feléről, s a húszas évek elejéről. A Frangepán-hidon kószáló, nézelődő fiatalember olyan látványt is megörökített, amelynek történelmi dokumentumértéke fölbecsülhetetlen; egy Escher Károly szociofotós érzékenységgel maródtak emlékezetébe az elszakított területek menekültjei, a Nyugati pályaudvar vagonlakói, a szétszórattott magyarság mostohán fogadott számkivetettjei.

Ilyen értelemben Illyés Gyula könyve törte föl a hallgatás pecsétjét; a hallgatását, mert voltak ugyan már jelzések a Magyarországra menekült magyarok százezreiről (például Karácsony Benő szép regénye, az *Új élet kapujában* — de milyen vigasztalan „új életet” ábrázol az, ellentétben az ifjúkor táplálta reményekben megrendíthetetlen Beatricével!), ám a baloldali elkötelezettségű irodalom most tárja föl „anyaországi” szempontból teljes mivoltában a népüldözésnek ezeket a szörnyűségeit.

A könyv tiszta egyértelműséggel közli, hogy csak egyetlen fajta hazafiasság bizonyítható: amely az egyenlő rangú és rendű nemzetek, nemzetiségek testvéri szövetségén alapul, s amely sosem siklatja át elvi fennköltiséggel a tekintetét a hozzá legközelebb levők fölé. Vagyis a szenvedő honfitársak fölé. Az nem internacionalizmus volna, csupán a nép, a haza iránti közöny kényelmes álláspontja; hogy hazaárulást ne mondjunk, azokra gondolva, akiknek épp a munkákra írni elő kötelezőleg, hogy kiknek az érdekeit képviseljük.

Tisztázódik a Beatricében az is, hogy az ellenforradalom tomboló időszaka csitulással feltámadó másik ideológiai őrzöngés (persze hogy „megfontolt” őrzöngés!): az irredentizmus hogyan keverte végzetes, mert máig föl nem oldott gyanúba a magyarságot. A Horthy-féle irredentizmus ugyanis (még nem is kell arra gondolnunk, hogy kikkel sodort Európa bűnös oldalára) nem hatalmak, rezsimék vagy osztályok, hanem a szomszéd *népek* — ma barátaink s féltett sorstársaink — ellen uszított ugyanolyan vak dühvel, mint ahogy a magyarokat üldözték vagy tették hontalanná szülőföldjükön a megcsonkult határokon kívül. Íme a könyvből feltáruuló kép: Horthy juntájának fegyveresei el sem pufogtathatták a román és más interven-

ciósoktól kapott puskaport, amikor már a „nemzeti felszabadítók” szerepében kezdtek feltűnedezni darutollas fejfödőkben. Talán még le sem verték a területablókkal közösen szentesített határcölöpöket a magyarlakta területeken, amikor elkezdték hangoztatni az irredenta jel-szavakat.

Ezek közül érdemes közelebbről szemügyre venni egyet.

Még Károlyi kormánya igazgatja az országot, amikor a *baloldali* ellenzék — a kommunistáké — megjelenteti a pesti utcákon a darabjaira hulló Magyarország térképét, ezzel a szöveggel: „Nem! Nem! Soha!” Csak a kommunisták nem nyugszanak bele a szétszóratásba, melyet Ady megjövendölt: csak a kommunistáknak nem mindegy, hogy — ha eljön a pillanat — hány millió embernek, s a Kárpát-medence mekkora darabján hirdethetik meg a munkások hatalmát. A plakátot az a Varjas Sándor nyomatta ki, aki később, a proletárhatalom hónapjaiban, a propaganda főbiztosa lett, s akinek a váci börtönből való kiszabadításáért Illyés Gyula kalandregénybe illő kísérleteket tett gimnazista társaival s a mozgalom illegalitásban dolgozó felnőtt összekötőivel. Illyés így vélekedik a haza és a mozgalom érdekeinek egybeeséséről: „Kun Béla gárdája a világorradalom nyugatra irányzott rohamcsapata volt; előőrsfőadata: minél több átvetett hídfő, s a minél gyorsabb továbbtérés”.

Egész Európáért is tehát!

Ehhez kellett Stromfeld Aurél és hadserege, a hadvezér, a tisztikar és a legénység belátása, hogy a tanács hatalom védelme hasonlóképpen jelentse a világorradalom és a haza ügyének mentését, mint 1848 és 1849 honvédő háborúja a „világszabadság” ügyének szolgálatát.

A *Nem! Nem! Soha!* plakát, íróasztali plakét — levélnehezék —, sőt falvédő formájában, s számtalan más (mondhatni: elgiccsesített) változatban, a Horthy-rezsim idején úgy terjedt az országban, mint a cigányzenére írt magyarnóta. Hasonló jelenség más vonalon is mutatkozott. A harmincas évek végén jegyezte föl Illyés: a nyilasok — amellet, hogy nyelvünk ellen sorozatosan követték el merényleteiket, a politikából „művészetet” csinálók dilettantizmusával — a népi írótól orozták el propagandájukhoz a legjobb szavakat. A recept valóban Horthyéktól származik: az ország védelmére berendezkedő baloldaliaktól „orozták el” a később agyonhasznált propagandaszólamait. Azzal a különbséggel, hogy tizenkilencben a következetes baloldal egy olyan polgári kormány ellenzékeként lépett föl, melynek honvédelmi minisztere, mint kijelentette, nem akart Pesten egyenruhát látni — Horthy viszont hatalma utolsó pillanatáig a „Legfőbb Hadúr” maradt. Érdemes itt is a stílusérzékünkre hallgatni: milyen tragikusan hangzik Ady verssora, a „Hát népét Hadúr is szétszórja”, s milyen komikusan a „Legfőbb Hadúr” önmegnevezés Horthytól.

Arról, hogy milyen Ady-képet rajzol maga elé Illyés, már e följegyzések elején idéztem egy mondatát: a nemzedékváltás pillanatának jelképi erejű mozzanatát szemlélteti a Nemzeti Múzeumban fölraivatalozott költőelőd elbúcsúztatásával. Jelképesnek főleg azt érzem, hogy az Illyés-nemzedék kiválasztottai (lehet, hogy maga Illyés is) Arany János szobrának öléből, talán Toldi Miklós válláról szemlélik a nagy halott koporsóját, valamint a fekete inges Kassákék sürgölődését körülötte — ők mintegy előkészítői, szertartásmesterei a nemzedékváltásnak.

Nem (vagy csak szerény mértékben) függ egy irodalmi nemzedékváltás természete attól, hogy az új raj milyen származásúakból tevődik össze. De tény, hogy Kassák, Illyés, Szabó Lőrinc és József Attila alsóbb társadalmi rétegekből jött, mint Babits, Kosztolányi, Füst Milán, Krúdy Gyula és Ady Endre nemzedéke. Sokkal fontosabb (noha ettől sem választható el), hogy az új költőnemzedék egyrészt kollektívabb és plebejusibb, másrészt kevésbé „felstilizált” lírai *ént* állít műve középpontjába, mint az elődök. Ez a lírai szubjektum nem föltétlenül „szerényebb” vagy visszafogottabb (Kassáké, Szabó Lőrincé sokáig éppenséggel agresszívabb és egotistább például Babitsénál, Tóth Árpádénál), de nem olyan narcisztikus és önmagát enerváltságában is szolipszisztikusan előtérbe helyező; az új nemzedék lírai szubjektuma mindenképp tárgyra, eszmékre, a másik emberre, a nőre, a pénzre, a társadalomra koncentráltabb, mint a régié.

Minden jelentős generációváltás együtt jár az elődök trónfosztásával, vagy trónusuk átmeneti megingatásával; ezt inkább tekinthetjük úgy, mint a szobortalapzat közömbös, szögletes kötőmbjének megsértését, mintsem magán az emberarcú szobron véghezvitt, szentségtörő merényletet.

Amikor Ady és társai fölléptek Arany és Petőfi balladázó, bordalozó, familiáris és ősmagyarkodó eposzt gyártó epigonjai ellen, elő-előfordult, hogy maguk a mintaképek is kaptak legalább a szobruk talpkövére néhány vörös paradicsomfröccsenetet vagy keményebb könhajítást. „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra”; „Egy emberöltőn folyt a dáridó / S ékes meséje Toldi hűségének” — íme Ady már-már szentségtörő szavai az előző század költőóriásairól.

Ezért érzem jelképesnek a Múzeum-kerti helyzetábrázolást: a Toldi vállára fölkapaszzkodó ifjakat, s az anarchista feketében Ady koporsója körül szinte bretoni párkákként megjelenő kassáki csoport képét. Illyés így emlékezik akkori — költőjelölti — tudatára: „Ady elkapott, ha ugyan nem kapatos sorát, melyet én akkor meggondolatlanul nyeglének tartottam, hogy »Petőfi szavánál van szükség jobb szóra«, társaim vitézi tettnek érezték, s egyben irányításnak. E jobb szót most, Ady elnémulása után, a magukra maradó ifjak Kassáktól és körétől várták. Elméletem magva a lírai ének a társadalmi emberrel való azonosulása volt.” Illyés ezután még hosszú évekig azt vallja, hogy „(...) a modern költőnek oly fokig kell azonosulnia a nép igazával, jogával, s végül világlátásával, hogy legvégül akár alkotásait névtelenül adhasa át a maga közösségének!”

Minden újítás: visszaterés egyúttal egy olyan, régebbi korszak irodalmához, amelynek néhány, hirtelenül ismét fontossá vált jellemvonását a közvetlen elődök elhanyagoltak vagy lényegtelennek tartottak. A lírai személyiség ilyen demokratikus felfogása Illyésnél, együtt jár a stílus nagyobb fokú demokratizmusával is; ez azonban nem az esztétikailag sokszor kártékonyan megkövetelt „közérthetőséggel” függ össze, hanem azzal, hogy a költőnek több és közvetlenebb köze van az anyagi világ dolgaihoz, mint arisztokratikusabb lírafelfogású mestereinek. Nem a mondatok vagy gondolatok váltak „közérthetőbbé”, hanem a jelképek nyerik vissza természetességüket, érzékletességüket. Ady szimbólumai titanikusan mitizálnak, Illyés képei megjelenítenek — és így válnak szimbólummá.

A szembeállítás persze az érett Illyés Gyula költészete és Adyé között érvényes. Nem a költő „apród”-korára tehát. Az ifjúkori versek egészen a húszas évek második feléig az avantgard jelleg *ellenére* árulkodnak arról, hogy Illyés nem tud (ha akarna, akkor sem) igazában elszakadni a tényektől, a kétkeziek valóságától.

„Apród”-szerepet mondtam, s nemcsak a kamaszszerelem és a politika apródjára gondoltam, hanem az érett költőmesterek melletti szerepére is. Nemcsak búcsúztatni akarja Adyt, hanem önzetlenül szolgálni is — Ady nemzedékét. Azt jól tudtuk életrajzából, hogy Babitshoz (és másokhoz is: Gellért Oszkárhoz vagy Kosztolányihoz, akinek hagyatékát gondozta) mindig hűséges tanítványként (és a Nyugat utódszerkesztőjeként) ragaszkodott, noha ez nem jelentett önkéntes lemondást minden vitáról a mesterekkel. E könyv lapjairól derül ki azonban, hogy Tóth Árpád testőreként volt jelen a Vigadó téri ünnepségen, amikor a költő, Ady halálának első évfordulóján, emlékbeszédet mondott az utca népének. Méghozzá forró hangulatban: 1920 elején ezt az ünnepséget sokan az ellenforradalom elleni tüntetésre használták föl, s az „éljen a világorradalom” kiáltásokra rendőri kardlapozás volt a válasz. A jobboldali diákszövetségek is szervezkedtek — Illyés meg néhány, Galilei-körből ismert régi társa, ellenük védelmezendő, fogták óvó gyűrűjükbe a légius termetű költőt.

Az az elképzelés, amit iskolában is hallhattunk nemegyszer, mely szerint Illyés a forradalmakkal csupán szimpatizáló, majd a szolnoki ütközetbe véletlenszerűen belecsöppenő fiatal ember volt ekkoriban — hathatós cáfolatot kap a regényből, mely attól nevezhető *fejlődésregénynek*, hogy a történet kezdetén, sőt, nemcsak tizenkilenc elején, hanem már 1918 őszén, mint a Galilei-körben gyakran megforduló gimnazistát, forradalmi készülődésben láttatja hőségét. Az elméleti művelődés (ismerkedés Szabó Ervin, Henry George, Georges Sorel, s a baloldali érzésű tanárok közvetítette Marx és Lenin munkásságával), a baráti körben való szervez-

kedés, a tanácsuralom idején tanfolyamlátogatás az agitátorképző iskolán, majd a hadbavonulás, az összeomlás után pedig önfegyelmet és általános szellemi fölkészültséget igénylő illegális munka — mindezek valóban módszeres forradalmi kiképzést jelentenek szemünkben. Tanulságos a későbbi Illyés ismerete szempontjából, hogy a világforradalomban és internacionalizmusban gondolkodó, kommunistákkal együttműködő fiatalember észjárása miként birkózik az olyan, eleinte érzelmi szinten jelentkező „mellékkörülményekkel”, hogy a parasztkérdésben a tanácsuralom milyen súlyos mulasztásokat követett el. A kommunista fiatalok balos-szektás magatartásában olyan megnyilatkozások zavarják, mint a tömegeket „emberanyagnak” tekintő doktrinárság, s általában, a kategorikus gondolkodás — például a „kispolgárok” és munkások merev szétválasztása, a feketén-fehéren ítélkezés; Illyésben a tapasztalat akkor is előbbrevaló, amikor elméje teljességgel együtt mozdulna az elméletieskedésre hajlamos galileista társaival. (Mindezekhez kitűnő eligazítást kínálnak Fodor Ilona könyvének, a *Szembesítésnek* idevágó fejezetei és jegyzetei, főleg a Wessely Lászlóval készített interjúk.)

A forradalmár hős fejlődéstörténetéhez tartozik az ismerkedés a korszak szellemi vezetőivel. Portrékban — testi és szellemiekben egyaránt — rendkívül gazdag ez a könyv; Károlyi Mihályról, Varjas Sándorról, Mauthner Istvánról, a jó barát Lusztig Imréről, Dembicz Gézárról — és még elsorolhatatlan sok szellemi eszményképéről, vitapartneréről és mozgalmi szövetségéséről ad, ha csak gyorskezü vázlatrajzolóként is, bravúros képet. S ki mindenki megjelenik a lapokon, egy-egy villanásra! Az öt személyesen vizsgáztató Lengyel József, majd Sinkó Ervin és felesége, Rothbart Irma, Litván József, Pátzay Pál, Genthon István, a Ferenczy testvérek, Károly és Noémi, s a korszak történelmi szereplőinek felsorolhatatlan sokasága. Maguk a népbiztosok is néhányan, főleg már a bírósági tárgyalásokon, ahol Illyés ugyancsak jelen van. S az asszonyportrék — a Varjas Sándor környezetébe tartozók, a vidékiesebb dombóvári „földi”, meg az előkelő pesti polgárfeleség; a szép vasutaslány maga is — nevezzük Beatricének, hiszen az ifjú Illyés a nevét sem tudja meg soha — és élénk ellenpontozásul a vasutaslányka sógorője, ki prostituáltként a „madonnaság” ellentéte, de lelkületében ő is maku-látlan tiszta — letartóztatott férjéért önfeláldozó.

Felbukkannak a könyvben mindazok, akik a forradalomban együtt cselekedtek, vitában bár, később egymás súlyos antagonistáiként az emigrációban és itthon, mégis egy eszme szolgálatában. Danton-Robespierre-i ellentétek is fel-felütik a fejüket, ám a közös ellenséget s a közös célt ez sem közömbösítheti: attól az írótól kapunk ehhez megerősítést, aki fölibékn magasodó intellektusával mindig hű maradt Beatrice apródjához — jellemet, sorsot eldöntő ifjúságához. Ahhoz az ifjúsághoz, melyről a párizsi évekkel bezárólag, legtöbb epikai művét írta.

A számtalan társ és tanítómester mellett rendkívül jelentős szerepe van a családnak; nem nehéz fölismerni édesanyjáról adott rajzolataiban a mindenkori nőideálját. A rokonai segítő kezek szinte mindenütt kinyúlnak érte, s a szülőföld mindenkori háttörőjéül, búvóhelyéül szolgál már ekkor, az ellenforradalmi években éppúgy, mint később annyiszor, főleg 1944-ben. Hozzá hasonlóan családias érzésű író, költő akad nem egy irodalmunkban, de egy sem, akinek családja ennyire meghatározóan hatna „hajszálgököreire” keresztül közösségi érzéseire, emberideáljára, gyermekkoron túli sorsára. Pedig mennyire nem „hatalom-védte” alaphelyzet ez! (Csupán a dombóvári főtisztviselő rokonról, Illés Gyuláról mondhatnánk effélet; az ő igazoló papírjai védik a fiatalembert még akkor is, amikor Varjas, illetve Mauthner kiszabadítására vállalkozik.)

Mint minden jó fejlődésregény (gondoljunk a felvilágosodás koriakra), ez is tanító szándékú és hatású. Példát azért adhat, mert megadatott neki, hogy évszázadunk egyik legfényesebb történelmi kísérletében is részt vegyen, s ehhez a személyes körülményei is szerencsésen (ha nem is éppen idillien) alakultak. A dicséret, a hódolat nemcsak az írót illeti (a Beatrice nemcsak irodalmilag értékelhető remekműként), hanem mindazt, ami születését lehetővé tette. De nem feledjük az író szavait, ki így értékeli az átélteket és megírottakat: „Egy-egy pillanat pusztán azáltal lesz nagy, hogy később mire használják az emberek, mit csinálnak belőle, tudnak-e új korszakot nyitni vele. A pillanat csak alkalom, dicsőséggé vagy szégyenné az aka-

rat, a munka, a bátorság teszi.” Ezt 1939-ben írta; ma is így vélekedik — és ugyanarról az ifjúkorról vélekedik így.

A Beatrice apródjai úgy fejlődés- és kalandregény, hogy közben hiteles kordokumentum, ha nem is a filmhíradók, hanem az irodalmi műalkotások realista hitelességével; a nevek föl nem cserélhetők benne, a személyek történelmi nevek, vagy azzá válnak a lapokon. Tanító szándéka egészen odáig terjed, hogy visszaadja nemzeti önbizalmunkat, melyet 1919 nyárvégétől 1945 tavaszáig annyi minden megtépázott, s amely azóta sem gyógyult meg. Az önbizalom nélkül nincsen önvédelem, emberséges szellemi fórumokon sem, ahol önmagunkat képviselnünk szükséges. „Ne mondj le semmiről” — a regénynek ez is nagy tanulsága.

Álhazafias szövegek pedig még nem kaptak hathatósabb arculvágást, mint a Beatrice apródjai elején: a fiatal mozgalmi munkás — a Vörös Segély elődjének küldetését teljesítve — társaival azon mesterkedik, hogy a Kerepesi temető falán — átellenben a fal túlsó oldalától alig egy-két méterre nyugvó Vörösmarty sírjával — a *Hazádnak rendületlenül* feliratú, ellenforradalmi szándékkal kiragasztott plakátnak a betűje fölé a betűt ragasszon, így: *Hazudnak rendületlenül*.

Az éretlen kamaszkor szentségtörő tréfáira mindnyájan emlékszünk. Én úgy voltam velük, hogy a Családi kör vagy a Toldi trágár szavú elferdítésén sosem tudtam nevetni, pedig még hitoktatásra jártam, amikor az Üdvözlégyet így mormoltam, eleinte tudatlanságból, később kajánságból — talán a tömjénillat elleni tiltakozásul: „Üdvöz légy Mária, *malaccal* teljes”. (Tudtam is én, mi az a *malasz*?)

Vörösmarty Szózatának ilyenén elferdítése azonban: nem egyszerűen kamaszkori kísérlet a lelket megterhelő bálványok, tabuk ledöntésére, hanem tartalmas politikai tett; a plakát szövegezői ugyanis — ellentétben a *Nem! Nem! Soha!* első előállítóival — Vörösmarty szavaival kisajátításával követték el a legnagyobb hazugságot: a hazaárulás szentesítését. Vörösmarty szavaitól is a lopott szellemi kincsek tára gazdagodott akkor — ezt nem bírta elviselni a nagy költő híve — ezúttal is mondhatunk „apródot”, vagy osztályhelyzetére áttéve; „kisinast”, esetleg népmesei kisbojtárt, aki az öreg király országát akarja menteni.

„A forradalmak legszívesebben a legendájukkal alakítanak: hogy mit hagynak az utánuk következő nemzedékekre. Épp ezért afféle történelmi pedagógiai kíváncsi vagyok, hogy a legendák hősei fiatalok legyenek. A gyerekmber hős az igazi!” — mondja Illyés, korántsem a saját fiataltsága iránti részrehajlással, hiszen megírhatná ugyanilyen részletességgel — például — a Márciusi Front körüli tevékenységét is, ahogy a földosztás körülit már megírta. Sok ellenérvvel szolgálhatna az is — akárcsak a Beatrice-regény — Budapest 1944-es német megszállóparancsnokának jelentésével szemben, mely szerint a magyar „konspirációra alkalmatlan nép”. Az a történelmi mélypontra hangzott csupán ördögien igaznak. S a mélypont javarészt azért következhetett be, mert a század addigi évtizedeiben túlságosan félelmetes volt az ellenség szemében a magyarok jobbainak összefogása.

Egy nép lelkülete nem determinált, biológiailag vagy más végzettségével: pedagógiaiilag alakítható — jobbítható is tehát; régebbi korok egészséges modelljeinek felhasználásával újraterezhető. A magyar nép lelkülete nagyrészt az, amivé költőink teszik.

Ilyen szempontból a Beatricénél fontosabb epikai mű aligha született Magyarországon.